

El poder polític al regne de València durant el segle XIV. Descomposició o desenvolupament?*

Vicent Baydal**
Universitat Jaume I

Rebut 27 gener 2017 · Acceptat 10 març 2017

RESUM

Tradicionalment s'ha considerat el segle XIV com una centúria de crisi, desordre i descomposició política a escala europea, atesa la preponderància de les guerres i els enfrontaments civils o contra enemics externs. Al regne de València, en efecte, també es comprova aquella presència constant de les lluites pel territori i pel poder, però alhora, com també arreu d'Europa, es pot observar un progressiu creixement de les institucions d'administració, govern i justícia impulsades per la Corona i pels diversos actors polítics. De fet, aquest procés de desenvolupament polític no evità la violència, però establí les bases del poderós entramat institucional que es consolidà al llarg del segle XV.

PARAULES CLAU: política, Corona, estaments, València, segle XIV

El novembre de l'any 1300, Jaume II arribava a la ciutat de València i ordenava a les universitats reials valencianes que enviassen peons armats al territori castellà de Múrcia, que les forces del monarca acabaven d'ocupar tot aprofitant la minoria d'edat de Ferran IV de Castella. Així, tan sols uns pocs anys després la part nord de l'àrea murciana, d'Alacant fins a Oriola, on fins a la meitat de la població era musulmana, s'incorporà al regne de València, que d'aquella manera augmentà substancialment les fronteres que Jaume I havia establert dècades abans.¹ El juny de 1398, en canvi, era la mateixa ciutat de València la que organitzava i encapçalava una campanya militar, en aquest cas contra l'emirat abdalwadita de Tlemcen, al Magrib, amb una expedició de 30 naus armades i 7.500 combatents, la denominada «Santa Armada», en represàlia pel saqueig musulmà de la localitat valenciana de Torreblanca, al nord del regne, esdevingut l'any anterior.² D'altra banda, al començament de la centúria, el sistema jurídic i institucional del reialme era encara discutit, puix que la majoria de la noblesa el rebutjava, com quedà patent en un conflicte amb els nuclis reials per la contribució fiscal del territori el 1315: «la major partida dels altres nobles, cavallers e infançons no sien ne vullen ésser ab les dites uni-

versitats en un fur, ço és, en fur de València, sots lo qual totes les dites universitats e regne és poblat».³ Per contra, un segle després, tot i les greus dissensions polítiques que dividiren en dues faccions els valencians a la mort de Martí l'Humà el 1410, els diferents parlaments organitzats pels uns i pels altres per a decidir sobre la successió a la Corona afirmaven parlar en nom de «tota la comunitat del regne» i, de fet, tenien un caràcter clarament interestamental.⁴

Així doncs, durant aquella centúria s'havia passat d'un territori encara en formació, creat per Jaume I a mitjan segle XIII amb la conquesta de les antigues taifes islàmiques de València, Xàtiva i Dénia i ampliat unes dècades després amb les esmentades comarques murcianes, a un altre amb unes fronteres plenament consolidades, les quals romandrien pràcticament inalterades fins a 1707.⁵ S'havia passat també d'un país en què la població musulmana era tanta com la cristiana a un altre en el qual era minoritària, entorn d'una tercera part, tot i que el seu paper continuava sent fonamental per a les elits, ja que els habitants musulmans eren explotats amb molta més intensitat que els cristians, a causa de la seua condició ètnica.⁶ Igualment, s'havia donat el pas d'un regne en què els principals nobles refutaven l'ordenament jurídic, mentre el monarca i els nuclis reials tractaven d'imposar els seus designis, a un altre de liderat, i alhora fortament disputat, per les elits radicades a la ciutat de València, constituïda en el centre neuràlgic d'un entramat econòmic, polític i institucional que havia aconseguit fer-se un lloc de ple dret entre els estats que orientaven el futur de la Corona, juntament amb Catalunya i Aragó.

* Aquest treball s'insereix en el projecte «La coyuntura económica y demográfica en Cataluña a fines de la época medieval: análisis crítico de los indicadores fiscales y financieros», HAR-2014-54205-C2-1-P, del Ministeri de Ciència i Innovació.

** **Adreça de contacte:** Vicent Baydal. Àrea d'Història del Dret i de les Institucions, Departament de Dret Privat, Universitat Jaume I. Av. de Vicent Sos Baynat, s/n. 12071 Castelló. Tel. +34 964728627. E-mail: baydal@uji.es.

En definitiva, tot i els coneguts sotracos en forma de guerres, caresties i epidèmies, el segle XIV es revelà com una centúria de creixement i desenvolupament polític general, especialment al regne de València, que havia estat fundat poc abans. Un creixement i un desenvolupament, això sí, marcats pel conflicte, tant amb els enemics externs com entre els agents polítics interns, un fenomen general arreu de la geografia europea, com ha remarcat darrerament John Watts.⁷ És per això que en el breu repàs que farem a continuació del poder polític valencià durant el segle XIV —la seua centúria baixmedieval menys coneguda— analitzarem, d'una banda, les principals figures que gestionaven els ressorts administratius i de decisió sobre la població, això és, la Corona i els tres estaments del regne (l'Església, la noblesa i les universitats reials, és a dir, els municipis amb govern local autònom), i de l'altra, els mateixos fets que vehicularen les disputes externes i internes, alhora que configuraren una potent estructura administrativa i una clara consciència col·lectiva d'àmbit territorial. A tal efecte, examinarem no solament les bases materials i jurisdiccionals de cadascun d'aquells agents, sinó també el progressiu procés d'institucionalització del seu poder.

EL PODER DE LA CORONA

En els Furs de València, el codi jurídic territorial promulgat oficialment en les primeres Corts del regne de València, celebrades el 1261, Jaume I (r. 1213-1276) afirmava que «al començament totes les damunt dites coses foren de nostra senyoria, a aquells qui les preseren e les reeberen no vengre pas rahó de religió ni de Esgleya, e per aquesta raó deuen ésser dites e jutjades per tots temps del reialenç».⁸ Certament, el monarca catalanoaragonès actuà aquesta vegada de manera molt diferent del que havia fet poc abans a Mallorca i Eivissa, on des d'un bell començament, abans d'iniciar les campanyes de conquesta, havia pactat la compartició de la terra i de la jurisdicció amb una sèrie de magnats feudals com el comte de Rosselló, el comte d'Empúries, el vescomte de Bearn, el bisbe de Barcelona i l'arquebisbe electe de Tarragona.⁹ En canvi, durant el procés de conquesta de les terres islàmiques que acabaren formant el regne de València entre 1231 i 1245, Jaume I exercí de vèrtex màxim de la piràmide feudal i distribuí els dominis ocupats segons els seus designis. Més encara, si bé durant les primeres fases de la guerra hagué de repartir senyorialment la major part dels territoris ocupats entre els nobles, cavallers, prelats i ordes militars de Catalunya i d'Aragó que l'ajudaren militarment, després de la conquesta de la ciutat de València el 1238, el rei, enormement enfortit, pogué permetre's el luxe de mantenir per a si mateix quasi tot l'espai que arribava fins a la frontera meridional del nou regne.¹⁰

D'aquesta manera, a mitjan segle XIII pràcticament la meitat del reialme estava directament en les seues mans. El lideratge en el procés de conquesta havia dut el monarca a assolir un excepcional punt de partida a l'hora d'im-

posar el seu poder al conjunt dels habitants, ja que, a més dels principals nuclis urbans, retenia amplíssimes porcions del territori. Fou en aquest context quan també intentà imposar el seu domini jurídic ple, com veurem de seguida. Tanmateix, aquell vast lot de terres anà passant majoritàriament a mans eclesiaístiques i sobretot nobiliàries des de finals de centúria i especialment a partir de la dècada de 1320, en consonància amb l'augment de les necessitats financeres militars i amb la mateixa política reial de creació d'una noblesa afí. D'una banda, el cost de les campanyes encetades per la Corona a partir de la conquesta de Sicília el 1282 i, molt particularment, el reguitzell de guerres pràcticament ininterrompudes mantingut des de l'ocupació de Sardenya el 1323, feren que els monarques, des de Pere el Gran (r. 1276-1282) fins a Pere el Cerimoniós (r. 1336-1387), hagueren de vendre moltes de les seues possessions per obtenir diners. D'una altra banda, també recompensaren amb importants dominis els protagonistes d'aquelles conteses, com Roger de Llúria o Bernat de Sarrià, i certs membres de la família reial, com reines i infants, que ocuparen així l'escalafó més alt de la noblesa al regne de València. Com a resultat, en la dècada de 1360 les possessions de la monarquia s'havien reduït enormement i a penes un 10 % del territori valencià pertanyia ja al reialenc, una situació que no començaria a redreçar-se fins a finals de la centúria (vegeu fig. 1, p. 28).¹¹

D'altra banda, més enllà de les bases materials, també l'evolució del poder jurisdiccional fou semblant per a la Corona, que passà d'un punt de partida potencialment molt favorable a un d'arribada durant el segle XIV no tan beneficiós. En concret, en els primers moments de la conquesta Jaume I repartí els dominis ocupats majoritàriament entre els nobles i els cavallers aragonesos i permeté que els poblaren amb els seus propis furs d'Aragó —de la mateixa manera que havia permès a la majoria de catalans que havien conquerit Mallorca i Eivissa aplicar-hi els Usatges de Barcelona—. Tanmateix, el rei canvià per complet la seua estratègia a partir de la conquesta de la ciutat de València el 1238 i publicà un extens codi jurídic, els anomenats Costums de València, que pretengué imposar al conjunt del regne, com així ho promulgà en les esmentades Corts de 1261, ja amb el nom de Furs de València. La intenció era clara: incrementar el poder de la Corona i de l'estament reial sobre els homes, les terres i les coses, mitjançant una nova legislació que es reclamava com a general de tot el territori, en detriment de l'autoritat de la resta de senyors, malgrat que pràcticament la meitat del regne, en especial la part septentrional i interior, ja estava poblada a fur aragonès (vegeu fig. 2, p. 29).¹²

En primer lloc, l'acceptació de les lleis valencianes comportava admetre la preeminència del monarca a l'hora d'exercir determinades prerrogatives de justícia, de manera que, inversament, el manteniment dels furs aragonesos permetia als senyors evitar intromissions en les seues decisions judicials. Així mateix, l'opció per uns furs o per uns altres també determinava la possibilitat d'establir monopolis i tributs: si s'acceptaven els de València,

era el rei qui tenia el monopoli per a instal·lar molins, almàsseres, forns, tavernes o alfòndecs i vendre sal, alhora que podia exigir el pagament de peatges, pontatges, herbatges, redempcions d'exèrcit i altres exaccions semblants; contràriament, si es mantenien els d'Aragó, eren els senyors els qui tenien dret a ser propietaris de tot allò. En la mateixa línia, també l'accés als recursos naturals estava en joc: el rei declarà en els furs valencians l'ús lliure de tots els boscos, rius, pastures i pedreres del regne, amb poders especials per als habitants de la ciutat de València, cosa que els senyors aragonesos rebutjaven, puix que volien mantenir la utilització privativa de tot el que quedava a l'interior dels seus dominis.

En conseqüència, la decisió de Jaume I el 1261 encetà una veritable lluita de poders entre la noblesa valenciana d'origen aragonès, que era la majoritària en aquells moments, i la Corona i l'estament reial valencià. No debades, la disputa arribà a la guerra civil durant la dècada de 1280 i entorpi notablement les relacions polítiques fins a les Corts de 1329-1330, en les quals s'arribà a una solució intermèdia: la gran majoria de nobles que aplicaven els Furs d'Aragó consentiren adoptar els de València, alhora que Alfons el Benigne (r. 1327-1335) i l'estament reial acceptaren modificar els furs valencians per tal que reconeguessen la concessió del «mixt imperi» a tots els senyors que tinguessen llocs poblats amb un mínim de quinze famílies cristianes o set de musulmanes. Així mateix, el rei renuncià als monopolis i exaccions de drets fora dels seus dominis directes, mentre que l'ús dels recursos naturals quedà en disputa, com detallarem posteriorment. En definitiva, els senyors accediren en els seus dominis a bona part de la jurisdicció, excepte la relativa a les sentències que implicaven penes de mutilació o de mort, que quedaren en mans de la justícia reial, llevat d'aquells casos en què s'hagués fet una concessió expressa del «mer imperi».

Per tant, la Corona hagué de renunciar a les enormes aspiracions jurisdiccionals ambicionades per Jaume I a mitjan segle XIII, un fet que es veié agreujat per la constant transmissió de «mers imperis» al llarg del segle XIV, en consonància amb l'esmentat procés d'alienació del patrimoni reial. Però, així i tot, la situació legal dels monarques fou finalment molt més beneficiosa per als seus interessos que per exemple al territori aragonès, com indicava clarament un oficial reial de finals del segle XV: «los quals Furs de Aragó sab sa reyal majestat quant deroguen a ses reys preheminiències e strenyen la potestat reyal, lo que és en contrari dels Furs de València, qui són molt obediènts a les reys preheminiències e no tolen la real potestat».¹³ D'altra banda, tot i que la seua favorable situació inicial anà erosionant-se, també cal tenir en compte que durant el segle XIV la Corona guanyà en el desenvolupament d'una administració que atenia no solament els seus dominis directes, sinó que actuava cada vegada amb més autoritat i legitimitat com a instància màxima de govern i justícia.

En primer lloc, des de mitjan segle XIII hi hagué un batlle general escollit pel rei, durant el temps que aquest vol-

gués, encarregat de rebre i comptabilitzar els emoluments provinents dels seus dominis directes amb una xarxa de batlles locals supeditats, que almenys en el segle XIV eren triats pel mateix oficial —durant aquesta centúria, a més a més, s'habilità una batllia general pròpia per a les antigues terres castellanques que gravitaven entorn d'Oriola—. En concret, els batlles s'encarregaven de recaptar les rendes, els censos urbans, els monopolis i els tributs ordinaris pagats en els nuclis reials, així com les penes i composicions imposades pels justícies —els oficials reials de justícia en l'àmbit municipal— i els aranzels aplicats a l'exportació. A més a més, tractaven de fer complir les prohibicions de treta aplicades sobre determinats productes, s'ocupaven del bon estat material dels castells reials i exercien com a jutges d'apel·lació en els casos menors que implicaven jueus i musulmans de reialenc, com a jutges ordinaris a petició voluntària de les dues parts o com a jutges especials comissionats pel rei en qualsevol tipus de plet.¹⁴ En aquest sentit, tot i que l'ofici no ha estat estudiat amb profunditat per al segle XIV, un repàs als seus llibres de comptes i als inventaris de rendes de què disposem indica que les seues tasques anaren en augment. Per exemple, per bé que el 1315 el batlle general recaptava de València, Xàtiva, Morella, Morvedre, Alzira, Castelló de la Plana, Borriana, Lliria, Ontinyent, Cullera, Alpont, Castellfabib, Ademús, Biar, Xixona i l'aljama musulmana d'Uixó uns 222.000 sous, un segle després, el 1415, la suma dels mateixos llocs arribava fins als 515.000 sous, com a resultat del creixement de la producció agrícola i de les transaccions mercantils, però també de les penes imposades pels batlles i els justícies.¹⁵

De fet, al llarg del segle XIV es detecta també un augment de la dignitat del batlle general del regne de València, ja que si bé durant la primera part de la centúria fou un càrrec ocupat per juristes sense títol nobiliari, durant la segona passà a mans de cavallers, com els Boil, els Pardo de la Casta o els Marrades. D'altra banda, els esmentats justícies eren els oficials, triats pel monarca d'una terna presentada pel Consell municipal de cada nucli reial, que exercien com a jutges ordinaris de la Corona en els amplis termes jurisdiccionals de les susdites localitats. Evidentment, el «mixt» o el «mer» imperi de les senyories incloses dins d'aquells termes quedaven en mans dels senyors que els tenien respectivament, però independentment d'això els justícies funcionaven com els seus tribunals d'apel·lació i sembla que la seua activitat també anà augmentant al llarg de la centúria, com demostra el fet que, en el cas de la ciutat de València, la institució hagué de desdoblar-se el 1321 en un justícia per als casos criminals i un altre per als casos civils i aquest darrer, al seu torn, en un justícia per als casos que no excedien els 30 sous de quantia (després 50 sous i encara més tard 300 sous) i un altre per a la resta de plets.¹⁶

Més enllà dels nuclis reials, el poder de la Corona s'aplicava sobre el conjunt del territori a través de la figura del procurador general del regne de València, un càrrec escollit pel monarca durant el temps que desitgés i que passà a

denominar-se governador general a partir de mitjan segle XIV, quan tenia ja, com en el cas de la batllia general, una altra procuració o governació diferenciada per a la demarcació meridional d'Oriola. De fet, tot i que no coneixem a fons l'evolució de l'ofici durant la segona meitat de la centúria, sembla que fou llavors quan establitzà les seues competències com a autoritat delegada i en molts casos substitutiva del rei. D'una banda, era el comandant suprem dels exèrcits reials, rebia els vassallatges i la potestat dels castells a feu, convocava militarment els mateixos feudataris de la Corona i defensava la integritat i la pau del territori contra els enemics externs i contra les colles de fora de la llei. D'una altra banda, també exercia com a jutge d'apel·lacions en segona instància, resolvia les causes de «mer imperi» —que implicaven mutilació o pena de mort— en els senyorius que no el tenien traspasat, tant en els casos de cristians com de jueus i musulmans, decidia en les «causes fiscals», que implicaven algun oficial reial, i també en les «causes consistorials», en què una de les parts era un municipi reial. De fet, la seua cort de justícia fou l'antecedent remot de la posterior Audiència Reial valenciana.¹⁷

Pel que fa a la persona triada per a ocupar el càrrec de procurador o governador, el vèrtex de l'Administració reial durant el segle XIV solia ser un noble d'alt rang, amb un breu període d'excepció, durant la dècada de 1350, en què es limità als cavallers per tal d'assegurar-ne l'obediència després de la revolta de la Unió. Però, independentment del titular de l'ofici, el que també sembla detectar-se al llarg de la centúria és una estabilització i augment de la seua activitat en el conjunt del regne, amb les seues centrals a València i Oriola i dos més dependents de la primera a Borriana i Xàtiva. No debades aquest desenvolupament anà acompanyat de la territorialització jurídica dels Furs de València que hem vist adés i també, al tombant del canvi de centúria, del trasllat a terres valencianes d'altres oficis anteriorment únics i centralitzats a la cort reial: la vicecancelleria —Domingo Mascó fou el primer vicecanceller destinat exclusivament a afers valencians el 1387—, el racionalat —Berenguer Minguet fou nomenat mestre racional del regne de València el 1419, tot i que ja des de finals del segle anterior hi havia hagut delegats especials per al territori valencià— i els mateixos arxius de l'Administració reial.¹⁸

En definitiva, al llarg del segle XIV, tot i les dificultats econòmiques i polítiques mostrades per la Corona en si, el fet és que la seua acció de govern s'anà estenent, intensificant i institucionalitzant al regne de València gràcies a l'acceptació dels Furs de València i al notable desenvolupament dels tribunals reials de justícia i d'oficis clau com la batllia general, la governació general, la vicecancelleria i el racionalat, amb tots els seus aparells administratius dependents. El seu patrimoni directe era menor que en el segle XIII, però la legitimitat i l'estabilitat del seu poder s'havien incrementat, en haver-se vist alhora disputat, paccionat, mediatitzat i participat per la resta de sectors socials arrelats al territori.

EL PODER DELS ESTAMENTS

En el moment de la creació del regne de València el 1238 feia algunes dècades que esporàdicament s'havien reunit Corts tant a Catalunya com a l'Aragó, amb la participació de l'Església, la noblesa i cada vegada amb més assiduitat les universitats reials. Encara no havien assolit les funcions polítiques i de control del monarca que anirien adquirint des de finals del segle XIII, però ja existien com a fòrum de reunió dels principals agents polítics de cada territori.¹⁹ En el cas del regne de Mallorca, tant Jaume I com els seus successors no decidiren convocar unes Corts pròpies, sinó que els mallorquins, quan ho feien, assistien a les de Catalunya. En el cas valencià, sembla que tampoc no hi hagué Corts pròpies en un principi —almenys no hi ha rastres que els Costums de València de 1238 es feren públics en una reunió de Corts, sinó en una simple assemblea de magnats i prohoms catalans i aragonesos— fins que el 1261 Jaume I decidí reunir les primeres Corts valencianes, per tal d'intentar imposar la validesa dels Furs de València al conjunt del territori amb l'aprovació de tots els estaments.²⁰ Aquest fet, que el nou regne comptés amb unes Corts pròpies, diferencià el territori valencià de la resta de conquestes baixmedievales fetes a la península Ibèrica i engegà un joc polític particular entre els diversos membres dels estaments que reberen terres i anaren constituint-se a l'interior del regne de València.

L'Església

Entre els magnats que signaren la publicació dels Costums de València el 1238 hi havia set prelat: quatre de catalans, l'arquebisbe de Tarragona i els bisbes de Barcelona, Vic i Tortosa, i tres d'aragonesos, els bisbes de Saragossa, Osca i Tarassona.²¹ Encara no s'havia desenvolupat al territori valencià, evidentment, la xarxa eclesiàstica de diòcesis, parròquies i establiments d'ordes militars, monàstics i mendicants que aniria implementant-se durant les dècades següents. A les Corts de 1301-1302, en canvi, ja foren convocats una sèrie d'eclesiàstics específicament valencians, això és, el bisbe i el capítol de la catedral de València i els abats de Benifassà i de Valldigna, als quals s'afegien els bisbes de Tortosa i d'Albarrasí-Sogorb i els mestres del Temple i de l'Hospital de la Corona d'Aragó, que tenien, igualment, terres al reialme valencià.²²

En primer lloc, la diòcesi de València, sufragània de l'arxidiòcesi de Tarragona, era, amb molta diferència, la més gran del territori, encara que l'havia de compartir amb la diòcesi de la ciutat catalana de Tortosa, que havia rebut —com a conseqüència d'una promesa monàrquica molt anterior— una àmplia demarcació eclesiàstica en la part nord del regne, i amb una altra diòcesi amb doble seu, a la ciutat aragonesa d'Albarrasí i la valenciana de Sogorb, que, no obstant això, era realment petita i de molt escassa dotació. A més a més, a partir de la incorporació el 1308 de les terres meridionals entorn d'Oriola, també el bisbe de Cartagena, diòcesi a la qual pertanyien, tingué competències al regne de València, encara que mai no

formà part del braç eclesiàstic de les Corts, atesa la seua procedència castellana i el seu permanent enfrontament amb els dirigents oriolans, que desitjaven una diòcesi pròpia. D'una altra banda, els ordes militars establerts a Catalunya i Aragó també reberen dominis al territori valencià, especialment el Temple i l'Hospital al nord del país, la major part dels quals es fusionaren en el nou orde de Montesa, exclusivament valencià i fundat el 1319 com a resultat del procés de desaparició dels templers. Finalment, durant el segle XIII només s'hi fundaren dos grans monestirs cistercencs: el de Benifassà, amb dominis al nord muntanyenc, i el de la Valldigna, en el litoral central del regne. També s'hi crearen el mercedari de Santa Maria del Puig el 1240, els cartoixans de Portaceli i Valldecrist el 1272 i el 1385 respectivament, i el jerònim de Cotalba el 1388, però, atesa la seua condició d'ordes redemptors o de clausura, no participaren en les grans disputes polítiques de primer nivell.²³

En conjunt, doncs, al llarg del segle XIV l'estament eclesiàstic fou un estament feble: pocs en nombre, amb dominis no gaire extensos i amb un protagonisme no excessivament destacat, cosa que el diferenciava de la situació aragonesa i sobretot de la catalana, on hi havia arquebisbats propis (el de Saragossa des de 1318 i el de Tarragona des de la seua conquesta al segle XII) i més bisbats i grans abadies políticament actives (Saragossa, Osca i Tarassona o Montaragó, Sant Joan de la Penya, Sant Victorià, Veruela, Roda i Pedra per Aragó, o Tarragona, Elna, Lleida, Urgell, Vic, Barcelona, Lleida i Tortosa, i Ripoll, Amer, Santes Creus, Poblet, Sant Miquel de Cuixà, Sant Cugat del Vallès, Banyoles, Besalú, Vilabertran, Sant Feliu de Guíxols o Sant Joan de les Abadesses per Catalunya). De fet, el braç eclesiàstic de les Corts valencianes es mantingué estable al llarg de tota la centúria i hi continuaren assistint els mateixos membres que a les de 1301-1302, amb l'únic afegit ocasional dels comanadors de l'orde castellà de Sant Jaume, amb possessions al regne de València, i el de l'orde de l'Hospital, que havia conservat la senyoria de Torrent, prop de la capital valenciana.²⁴ Altrament, pel que fa a les bases territorials, els dominis eclesiàstics no arribaren mai a estendre's a més d'un 15 % del conjunt del regne i a un percentatge encara més reduït de població, ja que l'únic establiment amb possessions realment nombroses era l'orde de Montesa, creat, com hem dit, el 1319, i que de fet constituïa l'estat senyorial valencià més important de l'època, amb més de 60 localitats i uns 30.000 vassalls.²⁵

És per això que cal destacar que els mestres de Montesa sí que tingueren un importantíssim paper polític al llarg de la centúria, generalment de ferm suport i sintonia amb la Corona —que era qui havia decidit la seua fundació—, com mostra el fet que el mestre Pere de Tous fos qui encapçalés l'organització del bàndol reialista que tractà d'aixafar la revolta de la Unió organitzada el 1347.²⁶ Així mateix, evidentment també els bisbes de València, atesa la gran extensió de la seua jurisdicció eclesiàstica i el seu gran paper simbòlic com a principals prelats del regne, desenvoluparen una notable activitat política, ja fos com a

col·laboradors de la monarquia (com a consellers i cancellers), com a mitjancers entre els diversos agents socials, com succeí en la disputa entre els partidaris dels Furs de València i els Furs d'Aragó, o com a part directament implicada en les lluites polítiques, especialment durant el bisbat de Jaume d'Aragó, nét de Jaume II i cosí de Pere el Cerimoniós, entre 1369 i 1396.²⁷ En qualsevol cas, com hem indicat, tot i la importància màxima de l'Església en la societat medieval i el fet que els prelats també intervingueren en les disputes inherents a la possessió de senyorijs, sembla que l'estament eclesiàstic valencià, per les seues condicions de partida i la seua evolució en comparació amb l'estament nobiliari i el reial, no exercí una funció política tan notable i manifesta com en altres territoris europeus.

La noblesa

Els onze magnats nobiliaris que signaren els Costums de València el 1238 eren tots catalans (Ramon Folch de Cardona, Pere de Montcada, Guillem de Montcada, Ramon de Peralta i Ramon Berenguer d'Àger) o aragonesos (Pedro Fernández de Azagra, Artal de Luna, Pedro Cornet, Jimeno de Urrea, Jimeno Pérez i García Romeo).²⁸ En aquest cas, eren majoritaris els procedents d'Aragó, com també ho serien dins de l'estament nobiliari durant les primeres dècades de desenvolupament del regne de València, com a conseqüència de la seua destacada participació en les primeres fases de la conquesta. De fet, com hem explicat, les primeres terres repartides per Jaume I, especialment en la part nord i interior del territori, es poblaren majoritàriament mitjançant furs aragonesos, situació destinada a crear un fort partit cohesionat entorn de la defensa d'aquelles lleis a partir del moment que el mateix monarca, el 1261, tractà d'imposar de manera general la vigència dels Furs de València. Tot i això, el fet és que la noblesa heretada al territori valencià es caracteritzà, en termes generals, per la seua feblesa en comparació amb les seues homòlogues catalana i aragonesa.

No debades a Catalunya existia una vigorosa noblesa amb títols, com els comtes de Rosselló, Empúries, Urgell, Pallars i Ribagorça o els vescomtes de Bas, Cabrera, Rocabertí, Castellnou i Vilamur, mentre que a l'Aragó el poder nobiliari havia arribat al punt d'instaurar una casta de rics homes o barons dels quals depenia una atapeïda xarxa feudovassallàtica de cavallers i infançons, que constituïen dos braços diferenciats en les Corts, el de l'alta noblesa i el de la baixa noblesa. De fet, per bé que a Catalunya i Aragó es crearen mites fundacionals que trobaven en la noblesa l'origen del país, com en el cas dels cavallers que acompanyaven Otger Cataló o els muntanyesos «que ganavan las tierras sin rey», al regne de València, en canvi, fou sempre «en Jacme primer, de gloriosa memòria» qui era recordat com a veritable pare de la pàtria.²⁹ Certament el seu lideratge i la seua favorable situació de partida en el moment de la conquesta, particularment a partir de 1238, ocasionaren que la noblesa valenciana no fos excessivament poderosa. En aquest sentit, la Corona tendí a repar-

tir senyoriu de grandària mitjana o menuda —de vegades molt menuda— i evità la creació de títols nobiliaris valencians propis, que no començaren a concedir-se fins a la segona meitat del segle XIV. En conseqüència, ni el nombre de nobles i cavallers amb terres al reialme valencià era tan nombrós com a Catalunya i Aragó, ni existia una xarxa de vassallatge tan complexa.³⁰

Així les coses, a les Corts valencianes de 1301-1302 tan sols foren convocats vint-i-set nobles i cavallers, mentre que en les catalanes de 1299 gairebé s'arribava a la quarantena i en les aragoneses de 1300 a la cinquantesima.³¹ La diferència entre la potència de les diferents nobleses territorials es pot observar també en la campanya de conquesta d'Almeria de 1309, en la qual, dels vora 1.300 cavallers que hi acudiren en diferents hosts, el 48 % tenia origen català, el 43 % aragonès i únicament un 9 % procedia de la noblesa heretada i desenvolupada al regne de València. Ultra això, mentre que els principals barons catalans i especialment els aragonesos reunien seguits de fins a trenta cavalls armats en amunt, els valencians no passaven de la quinzena.³² De fet, entre els cridats a les esmentades Corts valencianes de 1301-1302, a banda d'algun noble estretament vinculat a la Corona, com Bernat de Sarrià, únicament eren realment poderosos els que provenien de la mateixa família reial, com Jaime de Xèrica i Pedro Fernández de Híjar, fills de Jaume I, i Jaime Pérez de Sogorb, fill de Pere el Gran, els dominis dels quals, a més a més, s'estenien entre València i Aragó. En aquest sentit, hi destacava clarament una aclaparadora majoria de nobles i cavallers procedents de famílies aragoneses, fins a dinou dels vint-i-set, per només cinc d'origen català i tres d'altres llocs, com Sicília (els Llúria i els Pròixida) i Gènova (els Carròs).

De fet, com ja hem explicat, el conflicte per l'aplicació dels furs aragonesos o dels furs valencians al regne de València fou la disputa cabdal que vehiculà les relacions polítiques entre la noblesa, la Corona i l'estament reial des de les Corts de 1261 fins a les de 1329-1330. Durant tot aquell temps bona part de l'estament nobiliari, majoritàriament d'origen aragonès i liderat pels successius barons de Xèrica amb el suport de la noblesa d'Aragó, es mantingué cohesionada en defensa de les seues pròpies lleis. Fins a aquella data es negà a aprovar nous furs en Corts i a col·laborar fiscalment amb la Corona juntament amb la resta d'estaments valencians, però a partir de l'acord al qual s'arribà aleshores la gran majoria de nobles i cavallers passà a integrar-se en el joc polític del regne. Únicament alguns pocs magnats, especialment els que tenien baronies en la frontera valencianoaragonesa com els Xèrica, els Luna, els Arenós o els Urrea, continuaren aplicant-hi els Furs d'Aragó, de manera que la seua aliança, tot i continuar ferma, deixà de ser transversal a la majoria de l'estament.³³

En conseqüència, a partir de 1330 es desintegrà el gran bloc nobiliari en defensa dels furs aragonesos i, de fet, la noblesa valenciana d'origen català començà a créixer fins a ser majoritària en les convocatòries de Corts de mitjan

segle XIV. Era, a més a més, una noblesa molt vinculada al servei a la Corona, com en el cas dels esmentats Llúria, Carròs i Pròixida, o també entre els Vilanova, Riusec, Boil, Tous i Escrivà. D'altres provenien de famílies urbanes de mercaders i juristes ennoblits, com els Soler, Ripoll, Rabassa o Marrades, i només uns pocs semblaven mantenir un comportament un poc més independent, com en el cas dels Centelles, Vilaragut, Maça, Roís de Corella o Calataiud. Ultra això, la línia successòria dels Xèrica s'extingí el 1369 i els seus importants dominis retornaren a Pere el Cerimoniós, que decidí concedir-los al seu fill menor, l'infant Martí, per a qui creà el comtat de Xèrica el 1372. Uns anys abans el mateix monarca havia establert el primer títol nobiliari valencià, el comtat de Dénia el 1356, atorgat al seu cosí i nét de Jaume II, Alfons d'Aragó —germà major de l'anteriorment esmentat bisbe de València—, que amb el senyoriu de Gandia i les antigues possessions de Bernat de Sarrià, mort sense descendència, conformà la baronia més important del regne aleshores, amb més de 10.000 vassalls, elevada a ducat de Gandia el 1399.³⁴

Tot plegat, atesa la seua debilitat general i l'habitual dependència de la Corona, no resulta gens estrany que la gran majoria de nobles i cavallers valencians donaren suport al bàndol reialista durant la revolta de la Unió de 1347-1348, liderada per la ciutat de València. Amb tot, a més d'una sèrie de cavallers urbans, també hi hagué alguns membres de la baixa noblesa que se sumaren al moviment, en una mostra evident que des de l'acord foral s'havia avançat cap a un aprofundiment dels lligams interestamentals i una certa permeabilització entre els dirigents urbans i els cavallerescos.³⁵ No debades a partir de les resolucions de 1329-1330 els membres de la noblesa pogueren començar a participar en els governs dels municipis reials, com a justícies, mostassafs,³⁶ jurats i consellers, uns càrrecs que els havien estat vedats fins llavors. De fet, sembla que precisament en aquells moments els nobles i els cavallers començaren a traslladar-se de manera massiva a la ciutat de València, lloc principal de concentració del poder al territori.³⁷ Això evidentment ajudà a la progressiva imbricació política dels membres de les elits, però no eliminà, en qualsevol cas, les lluites entre ells, ni per qüestions de pertinença estamental ni per disputes pel poder material de cada senyoriu.

En concret, l'enorme avanç de la senyorialització del país al llarg de la centúria i, alhora, de les contribucions fiscals requerides per la Corona per mantenir l'espiral de campanyes bèl·liques que s'allargaren entre la conquesta de Sardenya el 1324 i la fi de la guerra de Castella el 1369 ocasionaren constants conflictes entre l'estament dels nuclis reials i el de la noblesa. D'una banda, l'augment dels senyorius, tant fora com dins dels termes jurisdiccionals dels municipis reials, donà com a resultat l'increment de les lluites per qüestions de justícia i d'accés als recursos naturals; en particular, l'ús de les pastures per part de la ciutat de València centrà una part molt important d'aquelles disputes, com explicarem més endavant. D'una altra

banda, tant l'estament reial com la Corona exigiren cada vegada amb més força que la noblesa contribuís a l'esforç militar comú mitjançant subsidis generals aprovats en assemblees parlamentàries, un fenomen que ocasionà resistències, però que acabà consolidant-se amb la creació de la Diputació del General en la dècada de 1360; al mateix temps, també es generaren nombroses desavinences per la contribució urbana dels nobles i els cavallers instal·lats als nuclis reials, generalment resoltes amb la seua participació fiscal, tot i que proporcionalment menor a la de la resta dels seus habitants.³⁸

Al capdavant, la conjunció d'una conflictivitat en augment i la progressiva integració de les elits estamentals, concentrades a la ciutat de València, però amb dominis per tot el territori i sense una cohesió ni un lideratge nobiliari clars, acabaren per abonar el terreny per a les bandositats que dominaren el regne entre finals del segle XIV i començament del XV.

La ciutat de València i les universitats reials

Els Costums de València atorgats el 1238 eren en realitat un extens codi jurídic municipal destinat a la ciutat acabada de conquerir per Jaume I. El monarca tenia intenció d'aplicar-los al conjunt del territori que projectava prendre, però ni aquest havia estat encara ocupat del tot ni els llocs conquerits fins aleshores seguien, evidentment, aquelles lleis. De fet, el mateix pròleg del codi especificava que eren «les costums e els establiments del regne e de la ciutat de València»,³⁹ de manera que reservaven una atenció especial i una sèrie de poders exclusius per a la capital. Així, a banda de la Corona, la més beneficiada dels Costums era la mateixa ciutat de València i, de fet, el moment a partir del qual començaren a denominar-se Furs, el 1250, coincidí amb la inclusió en el codi d'una sèrie de privilegis concedits fins llavors a l'urbs. Per exemple, la primera rúbrica foral atorgava a la ciutat un vast terme jurisdiccional de més de 600 quilòmetres quadrats, dins del qual gaudia legalment d'un enorme poder sobre les senyories particulars que hi quedaven encabides —cosa que contrastava, per exemple, amb les dificultats que Barcelona tenia en aquest sentit—. Així mateix, la segona rúbrica concedia exclusivament als seus habitants la llibertat total de pastures en qualsevol part del territori regnicola, pertanyés senyorialment a qui pertanyés.⁴⁰

D'altra banda, cal tenir en compte que el poder de la ciutat estava exclusivament en mans de famílies de prohoms urbans, sobretot de mercaders, canvistes, drapers i juristes de procedència aclaparadorament catalana, que copaven les magistratures de govern a les quals estaven completament vedats els nobles i els cavallers. Així ho havien aconseguit establir els ciutadans mitjançant un privilegi reial de 1245 i així continuà, amb una breu excepció de cinc anys durant el regnat de Pere el Gran (r. 1276-1285), fins als acords de 1329-1330 que obriren parcialment el justiciat, la mostassafia, la juraderia i el Consell municipal a la noblesa.⁴¹ Igualment, també cal tenir present que València era, amb moltíssima diferència, la loca-

litat més poblada, important i rica del territori i arribà a acollir en la dècada de 1270 uns 20.000 habitants, una xifra que continuaria creixent i que, tot i la terrible pesta de 1348, assoliria els vora 30.000 en la dècada de 1360, que devien representar quasi un 15% de la població total del regne, i a aquests calia afegir els vora 10.000 habitants que residien al seu terme periurbà. De fet, allà era on es desenvolupava el complex sistema de séquies heretat dels andalusins que mantenia una extensíssima i productiva horta dirigida a nodrir i abastir el creixement urbà.⁴²

Així les coses, el paper de la ciutat de València fou cabdal en l'entramat polític del regne des d'un bon començament. El seu poder arribava al punt que ja des del 1286 —tretze anys abans que Barcelona— aconseguí deslliurar-se de l'obligació de contribuir monetàriament al rei quan aquest ho requeria, un fet que li permetia un major marge d'actuació a l'hora d'obtenir compensacions polítiques en les negociacions fiscals. A més a més, la seua importància econòmica era tanta que en els nombrosos subsidis a la Corona documentats a mitjan segle XIV la seua aportació sempre representava la meitat o més de tot el que concedia l'estament reial.⁴³ En consonància amb això, València exercí inicialment una clara posició de lideratge dins del seu estament, especialment durant la disputa foral, atès que totes les viles reials es regien mitjançant furs valencians, a excepció de Borriana, poblada a fur aragonès el 1233, i Vila-real, fundada dins del terme borrià nenc unes dècades després, fins que en renunciaren dins el marc de les Corts de 1329-1330. Així mateix, totes les reunions de Corts celebrades fins a mitjan segle XIV ho foren sempre a la mateixa ciutat de València i, fins i tot, en els donatius generals concedits durant les dècades de 1330 i 1340 la capital actuà com un braç a banda, amb gestors i administradors propis i diferenciats dels de la noblesa, l'Església i la resta de nuclis reials.

De fet, fins aleshores València era l'única localitat del regne amb el títol de ciutat —a banda de Sogorb, generalment en mans d'importants barons— i es presentava, com faria al llarg de tota l'època foral, com a «mare de totes les ciutats e viles del regne» i com a «mare e cap de tot lo regne».⁴⁴ Tanmateix, aquella situació de preeminència i lideratge absoluts canviaria un poc a partir de la revolta de la Unió, encapçalada per la capital el 1347 amb el suport de la majoria de l'estament reial, però amb l'oposició de les dues viles més importants del regne, Morella i Xàtiva, la qual, de fet, en acabar el conflicte fou recompensada per Pere el Cerimoniós amb el títol de ciutat, malgrat les reiterades protestes dels dirigents valentins.⁴⁵ En aquest sentit, al llarg de la centúria l'esquelet de l'estament reial, en un context de pèrdua constant de membres per les alienacions de la Corona, el constituïren, a banda de la ciutat de València, set viles principals, que eren Xàtiva, Morella, Morvedre, Alzira, Castelló de la Plana, Oriola i Alacant, i algunes altres de menor grandària, com Borriana, Vila-real, Bocairent, Ademús, Alpont, Castellfabib i Castalla.

Nombroses vegades feren costat als dirigents de València en la seua defensa dels furs valencians i de la integritat

del patrimoni reial, però també mantingueren confrontacions, cada vegada més obertes, per les aspiracions de la ciutat a imposar el seu poder en el conjunt de l'estament i del regne. En una assemblea parlamentària de 1321, per exemple, els síndics vilatans requeriren posseir les mateixes «gràcies, franquees e llibertats» que tenia València, però Jaume II es negà: «car rahó és que la ciutat haja prerogativa més que les viles del regne».⁴⁶ A més a més, durant la revolta de la Unió, com hem indicat, es trencà clarament la unitat d'acció de l'estament i el resultat del conflicte, amb la victòria de la Corona, implicà una important revisió i reducció dels privilegis de la capital el 1349, que estigué en vigor fins al 1382.⁴⁷ De fet, durant la segona meitat de la centúria es detecta una renovació de les famílies que ocupaven el poder a la capital, amb una intervenció un poc major dels cavallers i un tancament de les vies de participació i decisió en el Consell municipal, les quals coses degueren coadjuvar a l'avivament de les bandositats.⁴⁸ Al mateix temps, en la dècada de 1390, mentre València incrementava el seu poder senyorial directe, afegint a Morvedre i Cullera —que posseïa des de la fi de la guerra de Castella— el patrimoni personal de l'infant Martí —que incloïa el comtat de Xèrica—, una sèrie de nuclis reials, amb Xàtiva al capdavant, conformaren una lliga amb l'estament nobiliari i eclesiàstic per tal de fer front a l'intervencionisme de la capital en l'aprofitament dels recursos naturals del regne.⁴⁹

El principal cavall de batalla era la qüestió de l'ús de les pastures, que, com hem apuntat, eren de lliure disposició per tot el regne per als habitants de la ciutat de València, a excepció feta dels bovalars, que eren les zones exclusivament reservades per al bestiar de cada senyoriu, delimitades amb la supervisió de la Corona. Els plets foren constants i València arribà a instituir un tribunal propi per a jutjar-los, davant del qual a mitjan segle XIV es denunciaren més de 300 casos en a penes tres anys, els quals, a més a més, implicaven més de noranta localitats diferents de tot el territori. Així les coses, la capital hagué d'enfrontar-se tant a membres de l'estament reial com dels altres estaments; per exemple, Xàtiva, Morella i Alzira mamprengueren el 1380 accions conjuntes contra aquella situació, mentre que el 1395 les milícies de la ciutat de València ocuparen el vescomtat de Xelva —tercer gran títol del regne, creat uns pocs anys abans— i desposseïren el seu senyor, Pedro Ladrón de Vilanova, per una qüestió relacionada amb el trànsit dels bestiaris. Finalment, el 1403 el rei Martí dictà una sentència arbitral dins el marc de les Corts valencianes que confirmà el privilegi sobre les pastures dels habitants de València, però endurí les seues condicions, regulà detalladament el procediment en cas de conflicte i establí la necessitat d'assenyalar els bovalars de totes les poblacions del regne.⁵⁰

La conflictivitat, no obstant això, continuà produint-se i no resulta estrany que, mentre que la ciutat de València es declarà urgellista durant l'Interregne de 1410-1412, Xàtiva, Morella o Morvedre feren costat al bàndol trastamarista, una disputa que, com és sabut, arribà a la guerra

civil en el cas valencià.⁵¹ En definitiva, al llarg del segle XIV l'estament reial passà de la unitat i el lideratge indiscutible de la capital a la fragmentació i l'enfrontament entre alguns dels seus principals membres, que a més a més cercaren el suport dels senyors nobiliaris i eclesiàstics, en una altra mostra de la progressiva interacció i imbricació dels actors polítics segons anava avançant la centúria. El somni de València d'imposar la seua voluntat sobre el conjunt del regne, impulsat pels privilegis que Jaume I volgué atorgar-li a mitjan segle XIII, es veié fortament qüestionat durant tot el XIV. Però al mateix temps cresqué i es consolidà com la capital política, social i econòmica d'un territori que presentava una major integració: era la seu de les principals institucions, el lloc de residència de les elits i el nucli de concentració dels negocis mercantils, militars i financers. Una consolidació que, en tot cas, no evitava la conflictivitat en absolut, ans al contrari, aquesta era un factor fonamental i intrínsec al mateix procés.

ELS FETS I EL DESENVOLUPAMENT POLÍTIC

A escala general de la Corona d'Aragó, el segle XIV pot dividir-se en tres grans fases en l'àmbit polític: una de primera aproximadament corresponent al regnat de Jaume II (r. 1291-1327), caracteritzada per una etapa de resolució dels afers desencadenats per la conquesta de Sicília en la dècada de 1280 i una certa contemporització política i aprofundiment de les bases institucionals del poder reial; una de segona que abastaria les dècades centrals de la centúria, més o menys des de la conquesta de Sardenya el 1324 fins a la fi de la guerra de Castella el 1369, determinada per la successió consecutiva de guerres contra enemics externs —com ara els sards, els genovesos, els nassarites, els marínides o els castellans— i per la revolta de la Unió a Aragó i València en l'àmbit intern, així com per l'acceleració del procés de construcció d'una fiscalitat general estable mediatitzada pels dirigents estamentals a través de les Corts, i una tercera fase durant el darrer terç de la centúria, en la qual els diversos membres de la societat política lluitaren intensament pel control del sistema polític i institucional resultant dels canvis produïts durant les etapes anteriors.

Evidentment, aquelles grans línies generals tingueren la seua plasmació particular en cada territori, en funció de les seues pròpies condicions sociopolítiques. En el cas del regne de València, la primera fase estigué completament dominada per la disputa foral valencianoaragonesa, encara que Jaume II havia aconseguit apaivagar-la parcialment en arribar al tron, en reconèixer en les Corts de 1292 que els Furs de València havien de ser generals per a tot el territori, però hi havia una sèrie de senyors i senyoriis amb privilegi especial per fer-hi ús dels Furs d'Aragó. Aquella situació, en tot cas, tampoc no era la desitjada per les parts i l'enfrontament continuà latent, com es pot comprovar en el resultat de les següents Corts de 1301-1302: ni els capítols de justícia aprovats s'incorporaren al

cos foral valencià, ni el donatiu aprovat es gestionà de manera general i comuna a tots els estaments, sinó que les universitats reials en concediren un per la seua banda i els nobles i cavallers un altre per la seua, molt menor i exclusivament destinat a eixugar els deutes que la Corona tenia amb ells, en contrast amb les Corts paral·leles de Catalunya i Aragó, en les quals els subsidis atorgats foren gestionats per ambdós estaments de manera mixta i conjunta.

Més encara, mentre que en aquells territoris es reuniren Corts fins a set vegades durant el regnat de Jaume II, a València únicament s'aplegaren quatre assemblees parlamentàries, com a conseqüència de l'enfrontament entre els partidaris d'un fur i de l'altre. De fet, en les Corts valencianes de 1314 i 1325 no s'arribà a cap acord legislatiu ni fiscal, a causa de la ferida oberta per la disputa foral. Jaume II tractà de tancar-la el 1321 reunint els principals implicats en el conflicte, però, tot i les reiterades rondes de negociació, no s'arribà a cap acord. El 1326, en canvi, després de nou mesos d'assemblees i tractaments, els defensors d'uns furs i dels altres, auxiliats pel bisbe de València, concordaren una solució pactada, la qual, no obstant això, no pogué aplicar-se per la malaltia i mort de Jaume II poc després.⁵² Altrament, la seua acció de govern donà lloc a dos importants fets per a la història política del regne de València: en primer lloc, la conquesta de les terres murcianes entorn d'Oriola entre 1296 i 1304 i la seua incorporació al territori i als furs valencians mitjançant una procuradoria general pròpia, i en segon lloc, la creació de l'orde de Montesa el 1319 amb els béns valencians dels desapareguts templers, sumats a la gran majoria de possessions de l'orde de l'Hospital, que passaren a mans de mestres fidels a la Corona, com Arnau de Soler (1319-1327), preceptor del primogènit de Jaume II, Pere de Tous (1327-1374), Albert de Tous (1374-1382) o Berenguer March (1382-1409).⁵³

No fou, doncs, fins al regnat d'Alfons el Benigne, en les Corts de 1329-1330, quan es donà una solució a la qüestió foral, un fet que encetà una nova etapa política al regne de València. Únicament uns pocs magnats mantingueren els Furs d'Aragó, mentre que la gran majoria anà adaptant-se als de València durant les dècades de 1330 i 1340, com la capital i la major part de l'estament reial havien perseguit insistentment des del segle XIII amb el suport de la Corona. Amb tot, precisament llavors saltaren al primer pla les diferències entre la ciutat de València i els monarques, començant pel procés d'alienació progressiva del patrimoni reial. Malgrat la promesa arrabassada a Jaume II el 1319 —inmediatament després de la renúncia a casar-se i heretar el tron del seu primogènit, Jaume el Forassenyat— de no dividir els territoris de la Corona ni cedir els seus dominis directes, el fet és que nombrosíssims nuclis reials foren traspassats a continuació: Gandia, Dènia, Pego, Corbera i Elx en època del mateix Jaume II, a mans dels seus fills Pere, Joan i Ramon Berenguer, i Morella, Xàtiva, Morvedre, Alzira, Castelló de la Plana, Oriola, Alacant i Guardamar en època d'Alfons el Benigne, per a la seua dona, la reina Elionor de Castella, i el fill que havien tingut, l'infant Ferran —en el cas de les tres darreres localitats.

Així les coses, aquell enfrontament dugué primerament al motí encapçalat pel jurat de València Francesc de Vinatea a finals de 1331 i posteriorment a la persecució de la mateixa reina en morir Alfons el Benigne i accedir al tron el seu primer fill, Pere el Cerimoniós, el 1336. Elionor fou defensada pel baró Pedro de Xèrica, que mantenia els furs aragonesos dins del territori valencià, i la qüestió no se solucionà fins a les Corts de 1339, que significaren la confirmació de les cessions fetes a l'infant Ferran i la recuperació per al patrimoni reial de les traspassades a la reina. No obstant això, la política expansionista i militar de la Corona dugué Pere el Cerimoniós a realitzar altres nombroses alienacions i augmentar considerablement la pressió fiscal sobre els nuclis reials, que hagueren de recórrer per primera vegada a l'endeutament municipal. Ultra això, el seu comportament autoritari, especialment a partir de la incorporació el 1344 dels consellers rossellonesos provinents de la cort de Jaume III de Mallorca, que menyspreaven i obviaven l'ordenament foral valencià, conduí a la revolta de la Unió el 1347, liderada per la ciutat de València amb el suport de bona part de l'estament reial —a excepció de Morella, Xàtiva, Borriana, Vila-real, Ademús i Alpont— i de les capes populars de molts llocs nobiliaris i eclesiàstics.⁵⁴

De fet, la Fraternitat reialista i anticapitalina que s'organitzà en la seua contra, i que obrí un enfrontament civil, estigué capitanejada pel mateix Pedro de Xèrica, ara al servei del Cerimoniós, el mestre de Montesa Pere de Tous i altres nobles com Gonzalo Díaz d'Arenós, Alfons Roger de Llúria i Gilabert de Centelles. Després d'un any i mig de conflicte, simultani a la Unió que havia sorgit a l'Aragó —de caràcter, per contra, aristocràtic—, la rebel·lió valenciana fou completament derrotada i el monarca imposà severes penes tant econòmiques, amb el pagament de tributs decennals que consolidaren l'extensió de les impositcions indirectes i el deute públic a escala local, com de caràcter polític, amb la reducció de privilegis i la intervenció directa en les magistratures de la ciutat de València i la negativa del monarca a reunir Corts valencianes.⁵⁵ Aquesta situació, no obstant això, quedà completament dislocada a partir de l'inici i desenvolupament de la guerra contra Castella entre 1356 i 1369, que féu aparèixer tant a Catalunya i Aragó com a València les Diputacions del General que gestionaven la recaptació i l'administració dels ingents donatius generals atorgats per a organitzar la defensa de la terra enfront dels constants i múltiples atacs de les tropes de Pere el Cruel.⁵⁶

Al territori valencià, de fet, la Diputació del General era la cristallització d'organismes provisionals que havien aparegut anteriorment. Mentre que en terres catalanes i aragoneses la noblesa s'havia negat a concedir cap subsidi al monarca durant més de mig segle —des de les Corts de començament del segle XIV—, la valenciana, per contra, hi havia accedit a partir dels acords de 1329-1330, primerament mitjançant un donatiu quinquennal atorgat en aquelles mateixes Corts i més tard amb un altre de triennal aprovat en les de 1340, els quals foren gestionats per

diputats de la noblesa, l'Església, la ciutat de València i les viles reials. És probable, en aquest sentit, que la nova situació d'imbricació estamental i de relativa feblesa nobiliària ho permetés. Fos com fos, en arribar la conflagració amb els castellans, la Corona, patrimonialment afeblida pel procés d'alienació vinculat a les guerres anteriors, hagué de recórrer a l'auxili dels seus súbdits i acceptar la celebració freqüent de Corts i la gestió estamental dels donatius per tal de conservar la integritat dels seus dominis. No debades des de 1358 fins a 1401 els valencians celebraren fins a dotze reunions de Corts diferents.⁵⁷

En qualsevol cas, passades les enormes turbulències determinades pel conflicte contra Castella, continuà havent-hi guerres —contra els francesos, els sards o els genovesos—, però no amb un ritme tan exigent per a la Corona. Així les coses, s'encetà un nou període en què la societat política de cada territori interactuà amb les institucions i la composició del poder que s'havien anat configurant amb anterioritat.⁵⁸ En el cas valencià, com hem explicat, tant la justícia com els oficials reials havien augmentat la seua activitat, alhora que es caminava cap a la territorialització d'alguns càrrecs centralitzats fins aleshores. Al mateix temps, la qüestió foral havia deixat de ser un problema de primera magnitud i, de fet, la noblesa ja no era majoritàriament d'origen aragonès, alhora que s'havia anat instal·lant a la ciutat de València com a nucli principal del poder polític, econòmic i social del conjunt del regne. La mateixa capital, segons hem vist, havia deixat de ser la líder incontestable de l'estament reial i s'havia vist sotmesa a un procés d'oligarquització dels seus dirigents després de la revolta de la Unió. La Diputació del General, d'altra banda, havia obert un altre front de poder que els diversos agents polítics volien controlar, mentre que les corts del rei i de l'infant, i els càrrecs que en depenien, no cessaven de créixer.

De fet, les Corts del darrer terç del segle XIV estigueren especialment centrades, d'una banda, a tractar de definir i concretar les competències dels oficials reials com el governador, el batlle general i els justícies, i de l'altra, a vigilar o impugnar els curials, consellers i assessors que envoltaven els monarques i els hereus de la Corona, que, segons es deia en les Corts generals de Montsó de 1383, «són axí com bolet, qui en poc temps ha tot son creiximent».⁵⁹ En conjunt, la societat política i el poder institucionalitzat vinculat tant a la Corona com al regne havien crescut i, més que veure's atacats o discutits com ho havien estat anteriorment, eren objecte d'un intent de control per part de les elits dirigents. Aquestes darreres, a més a més, s'havien anat entrelaçant familiarment o políticament d'una forma cada vegada més mal·leable, de manera que els antics enfrontaments directes entre estaments observats fins al 1330 havien estat substituïts per aliances diverses més obertes i variades. En definitiva, els conflictes ja no es dirigien tant a tractar de canviar o contradir les estructures existents com a intentar perfilar i controlar els mecanismes d'un entramat polític i institucional cada vegada més consolidat i assentat sobre el conjunt del territori.

És així com les bandositats dominaren el regne de València durant el darrer quart del segle XIV —i encara fins a l'entronització de Ferran de Trastàmara el 1412—, en la seua aferrissada lluita per fer-se amb els oficis i càrrecs de l'entorn reial, el govern regnicola i les magistratures urbanes. En concret, les elits quedaren dividides en dos grans bàndols, un en el qual destacaven els Vilaragut, Soler, Boïl, Tous o Marrades, i un altre encapçalat pels Centelles, Díaz, Vilanova, Pròixida o Pardo de la Casta, de caire un poc més aristocràtic, i al qual també donaren suport puntual els principals magnats del regne: tant els germans Alfons i Jaume d'Aragó, és a dir el comte de Dènia i el bisbe de València, com el mestre de Montesa Berenguer March. De fet, aquells dos grans bàndols foren els que, a la mort de Martí l'Humà el 1410, vehicularen políticament els suports diversos als màxims pretendents a la successió: el comte Jaume II d'Urgell, que tingué l'ajut dels primers, i l'infant de Castella Ferran de Trastàmara, que rebé el favor dels segons. No debades, al regne de València l'Interregne desembocà en una nova guerra civil en la qual els urgellistes eren majoritaris a la ciutat de València i en bona part de l'estament reial, mentre que els trastamaristes comptaven, com havia passat durant la revolta de la Unió, amb el suport de Xàtiva i Morella, els dos principals nuclis reials que qüestionaven l'hegemonia de la capital.⁶⁰

Al capdavant, la inestabilitat política que mostrava la societat valenciana en aquells moments era molt diferent de la que s'havia produït durant el segle XIII i la primera meitat del XIV, menys transversal. Era, d'alguna manera, una inestabilitat ocasionada pel mateix creixement, desenvolupament i progressiva extensió general de les institucions de govern i administració en tots els àmbits. Aquell procés, en tot cas, estigué mediatitzat per l'evolució històrica pròpia i les particulars característiques del territori valencià, entre les quals destacaven una noblesa feble en comparació amb Catalunya i Aragó, un paper preeminent de la Corona, afavorit pels Furs de València, i una ferma voluntat de lideratge de la ciutat de València, que tractava d'imposar el seu poder a la globalitat del regne. Fos com fos, al començament del segle XV ja ningú no discutia la integritat política del territori ni el seu cos institucional i jurídic, ans al contrari, tots lluitaven per ocupar les seues estructures de poder i parlar en nom del regne i del conjunt dels valencians, una autoconsciència col·lectiva que, de fet, acabaria per esclatar al llarg d'aquella altra centúria.⁶¹

NOTES I REFERÈNCIES

- [1] Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 332, f. 121r (9-IX-1300); Maria Teresa FERRER I MALLOL. *Organització i defensa d'un territori fronterer. La governació d'Oriola en el segle XIV*. Institució Milà i Fontanals, Barcelona 1990; Maria Teresa FERRER I MALLOL. «Les terres meridionals del País Valencià després de l'annexió: la població i l'organització del territori». A: *La Mediterrània de la*

- Corona d'Aragó, segles XIII-XVI. VII Centenari de la sentència arbitral de Torrellas, 1304-2004*. Universitat de València, València 2005, vol. II, p. 2041-2059; José Vicente CABEZUELO PLIEGO. «Jaime II y la nueva articulación política y territorial del Reino de Valencia, 1291-1308». A: Juan Antonio BARRIO BARRIO (ed.). *Los cimientos del Estado en la Edad Media: cancellerías, notariado y privilegios reales en la construcción del Estado en la Edad Media*. Marfil, Alcoi 2004, p. 181-196.
- [2] Andrés DÍAZ BORRÁS. *Los orígenes de la piratería islámica en Valencia. La ofensiva musulmana trecentista y la reacción cristiana*. Institució Milà i Fontanals, Barcelona 1993, p. 142-194.
- [3] Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, Processos en quart, 1315 C, f. 6r (17-IV-1315), citat per Vicent BAYDAL SALA. *Guerra, relacions de poder i fiscalitat negociada: els orígens del contractualisme al regne de València (1238-1330)*. Fundació Noguera, Barcelona 2014, p. 476-490.
- [4] Arxiu Municipal de València, Processos de Corts, yy-5, f. 16v, citat per Agustín RUBIO VELA. *El patriciat i la nació. Sobre el particularisme dels valencians en els segles XIV i XV*. Fundació Germà Colón Domènech i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Castelló de la Plana i Barcelona, vol. I, p. 208
- [5] Enric GUINOT RODRÍGUEZ. *Els límits del regne. El procés de formació territorial del País Valencià medieval (1238-1500)*. Edicions Alfons el Magnànim - IVEI, València 1995.
- [6] Ferran ESQUILACHE MARTÍ i Vicent BAYDAL SALA. «Exploitation and Differentiation. Economic and Social Stratification of the Rural Muslim Communities in the Kingdom of Valencia, 13th-16th Centuries». A: Frederic APARISI ROMERO i Vicent ROYO PÉREZ (ed.). *Beyond Lords and Peasants. Rural Elites and Economic Differentiation in Pre-Modern Europe*. Publicacions de la Universitat de València, València 2014, p. 37-68.
- [7] John L. WATTS. *The Making of Politics: Europe, 1300-1500*. Cambridge University Press, Cambridge 2009.
- [8] Pedro LÓPEZ ELUM. *Los orígenes de los Furs en Valencia y las Cortes en el siglo XIII*. Biblioteca Valenciana, València 2001, p. 153 (*Furs de València*, rúbrica XXXVII, 17).
- [9] Antoni MAS FORNERS. «Conquesta i creació del Regne». A: Ernest BELENGUER I CEBRIÀ (ed.). *Història de les Illes Balears*. Edicions 62, Barcelona 2004, vol. II, p. 9-39.
- [10] Enric GUINOT RODRÍGUEZ. «La creació de les senyories en una societat feudal de frontera: el Regne de València (segles XIII-XIV)». *Revista d'Història Medieval*, núm. 8 (1997), p. 79-108.
- [11] Sobre aquest procés de desintegració del patrimoni reial i la seua relació amb les contínues campanyes bèl·liques, vegeu, a banda de l'article citat en la nota anterior: Maria Teresa FERRER I MALLOL. «El patrimoni reial i la recuperació dels senyorijs jurisdiccionalis en els estats catalanoaragonesos a la fi del segle XIV». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 7 (1970-1971), p. 351-491; Vicent BAYDAL SALA. *Els orígens de la revolta de la Unió al Regne de València (1330-1348)*. Publicacions de la Universitat de València, València 2013; Vicent BAYDAL SALA. «El papel de la guerra en el proceso de construcción de la fiscalidad pública en el Reino de Valencia (1250-1365)», *Roda da Fortuna*, núm. 2014/1-1 (2014), p. 148-169. La font del mapa 1 és: Enric GUINOT RODRÍGUEZ. «La creació de les senyories...», *op. cit.*; el mapa ha estat elaborat per Ferran Esquilache.
- [12] Per als detalls sobre la qüestió foral, vegeu el que s'explica a: Manuel GUAL CAMARENA. «Contribución al estudio de la territorialidad de los Fueros de Valencia». *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón*, núm. 3 (1947-1948), p. 262-289; Silvia ROMEU ALFARO. «Los Fueros de Valencia y los Fueros de Aragón: jurisdicción alfonsina». *Anuario de Historia del Derecho Español*, núm. 42 (1972), p. 75-115; José Vicente CABEZUELO PLIEGO. *La Curia de la procuración. Estructura de una magistratura medieval valenciana*. Institut de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant 1998, p. 118-129; Agustín RUBIO VELA. *El patriciat i la nació...*, *op. cit.*, p. 145-193; Vicent BAYDAL SALA. *Guerra, relacions de poder i fiscalitat negociada...*, *op. cit.*, cap. 2-5. Les fonts del mapa 2 són: Enric GUINOT RODRÍGUEZ. *Cartes de poblament medievals valencianes*. Generalitat Valenciana, València 1991; Carlos LÓPEZ RODRÍGUEZ (ed.). *Liber patrimonii regii Valentiae*. Publicacions de la Universitat de València, València 2006; ACA, C, reg. 47, f. 55v-56r (7-V-1284); el mapa ha estat elaborat per Ferran Esquilache.
- [13] Arxiu Municipal de València, Lletres missives, 30, f. 83r-v (18-VII-1482), citat per Agustín RUBIO VELA. *El patriciat i la nació...*, *op. cit.*, p. 192.
- [14] Leopoldo PILES ROS. *Estudio documental sobre el Bayle General de Valencia, su autoridad y jurisdicción*. Institució Alfonso el Magnànim, València 1970; Maria Teresa FERRER I MALLOL. «La batllia general de la part del Regne de València dellà Xixona». *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, núm. 6 (1987), p. 279-309; Aureli SILVESTRE ROMERO (ed.). *Els llibres de comptes de la batllia de Morvedre a la fi del segle XIV*. Publicacions de la Universitat de València, València 2004.
- [15] Vegeu les quantitats en els inventaris de rendes recollits a: Manuel de BOFARULL Y DE SARTORIO. «Rentas de la antigua Corona de Aragón». A: *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*. Imprenta del Archivo, Barcelona 1871, p. xxxix; Enric GUINOT RODRÍGUEZ. «El patrimoni reial al País Valencià als inicis del segle XV». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 22 (1992), p. 581-655. L'augment de les activitats i les competències de les dues batllies generals del regne de València es pot comprovar ràpidament mitjançant la consulta en línia dels seus llibres conservats a: Arxiu de la Corona d'Aragó, Reial Patrimoni, Mestre Racional, Volums, Batllies Generals, València, núm. 1701-1724.
- [16] Sobre els justícies valencians en època medieval, vegeu, entre d'altres: Francisco ROCA TRAVER. *El Justicia de Valencia: 1238-1321*. Ajuntament de València, València 1970; Pablo PÉREZ GARCÍA. «Origen y configuración de una magistratura en la Valencia foral: el Justicia Crimi-

- nal». *Estudis. Revista de Historia Moderna*, núm. 13 (1987), p. 21-73; Rafael NARBONA VIZCAÍNO. *Malhechores, violencia y justicia ciudadana en la Valencia bajomedieval (1360-1399)*. Ajuntament de València, València 1990; Rafael NARBONA VIZCAÍNO. *Valencia, municipio medieval. Poder político y luchas ciudadanas. 1239-1418*. Ajuntament de València, València 1995, p. 53-56.
- [17] Sobre les procuracions o governacions, vegeu: Francisco ROCA TRAYER. *La gobernación foral del Reino de Valencia: una cuestión de competencia*. Heraldo de Aragón, Saragossa 1950; Jesús LALINDE ABADÍA. *La gobernación general en la Corona de Aragón*. Institución Fernando el Católico, Saragossa 1963; Maria Teresa FERRER I MALLOL. *Organització i defensa d'un territori fronterer...*, *op. cit.*; José Vicente CABEZUELO PLIEGO. «Reflexiones en torno al oficio de la procuración como instrumento de la acción regia para el gobierno político del Reino de Valencia. 1239-1348». *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, núm. 10 (1994-1995), p. 21-34; José Vicente CABEZUELO PLIEGO. «Otra aportación al "Debat de les jurisdiccions" entre bailía y gobernación. El criterio jurídico de Domingo Mascó». *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, núm. 12 (1999), p. 63-77; José Vicente CABEZUELO PLIEGO. *La curia de la procuración: estructura de una magistratura medieval valenciana*. Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, Alacant 1998; José Vicente CABEZUELO PLIEGO. *Poder público y administración territorial en el Reino de Valencia, 1239-1348: el oficio de la procuración*. Generalitat Valenciana, València 1998.
- [18] Rosanna CANTAVELLA. «El capellà, el vicecanceller i el secretari, o "De amore", Mascó i Metge». *Llengua i Literatura*, núm. 15 (2004), p. 31-66; Enrique CRUSELLES. *El Maestro Racional de Valencia. Función política y desarrollo administrativo del oficio público en el siglo xv*. Edicions Alfons el Magnànim - IVEI i Sindicatura de Compres, València 1989; Carlos LÓPEZ RODRÍGUEZ. «El Archivo Real y General del Reino de Valencia». *Cuadernos de Historia Moderna*, núm. 17 (1996), p. 175-192.
- [19] Luis GONZÁLEZ ANTÓN. *Las Cortes de Aragón*. Librería General, Saragossa 1978; Pere ORTÍ GOST. «La primera articulación del Estado feudal en Cataluña a través de un impuesto: el bovaje (ss. XII-XIII)», *Hispania*, vol. LXI/3, núm. 209 (2001), p. 967-998.
- [20] Vicent BAYDAL SALA. *Guerra, relacions de poder i fiscalitat negociada...*, *op. cit.*, p. 141-164.
- [21] Pedro LÓPEZ ELUM. *Los orígenes de los Furs en Valencia...*, *op. cit.*, p. 110.
- [22] Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 332, f. 270r (18-IX-1301). Sobre aquelles Corts, vegeu Vicent BAYDAL SALA. *Guerra, relacions de poder i fiscalitat negociada...*, *op. cit.*, p. 376-404.
- [23] Robert I. BURNS. *The Crusader Kingdom of Valencia: Reconstruction on a Thirteenth-Century Frontier*. Harvard University Press, Cambridge (MA) 1967; María Desamparados CABANES PECOURT. *Los monasterios valencianos. Su economía en el siglo xv*. Universitat de València, València 1974; Ferran GARCIA-OLIVER. *El naixement del monestir cistercenc de la Valldigna*. Universitat de València, València 1983; Vicente CÁRCEL ORTÍ. *Historia de las tres diócesis valencianas: Valencia, Segorbe-Castellón, Orihuela-Alicante*. Generalitat Valenciana, València 2001.
- [24] Vegeu, per exemple, els assistents a les de final del segle XIV i començament del XV: Bibiana CANDELA OLIVER. *Cortes Valencianas de finales del reinado de Pedro IV: Actas de 1369, 1371 y 1375*. Publicaciones de la Universidad de Alicante, Alacant 2006; María José CARBONELL BORJA. *Las Cortes de don Martín el Humano (1401-1407)*. *Transcripciones*. <http://bit.ly/2kueD1d> [Consulta: 10 de gener de 2017].
- [25] Enric GUINOT RODRÍGUEZ. «La creació de les senyories...», *op. cit.*
- [26] Enric GUINOT RODRÍGUEZ. «Las relaciones entre la Orden de Montesa y la monarquía en la Corona de Aragón bajomedieval». A: Ricardo IZQUIERDO BENITO i Francisco RUIZ GÓMEZ (ed.). *Las órdenes militares en la Península Ibérica*. Universidad de Castilla-La Mancha, Conca 2000, vol. I, p. 437-453.
- [27] Vicent BAYDAL SALA. *Guerra, relacions de poder i fiscalitat negociada...*, *op. cit.*, p. 559-561; Rafael NARBONA VIZCAÍNO. «L'Interregne a València». A: Maria Teresa FERRER I MALLOL (ed.). *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410). L'Interregne i el Compromís de Casp*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2015, p. 767-789.
- [28] Pedro LÓPEZ ELUM. *Los orígenes de los Furs en Valencia...*, *op. cit.*, p. 110. Hem decidit no catalanitzar els noms dels nobles aragonesos o d'origen aragonès per tal que puguen ser clarament distingits dels personatges catalans i valencians, atesa la importància d'aquesta qüestió durant bona part del període ací tractat.
- [29] Flocel SABATÉ CURULL. «La organización central de la Corona de Aragón cismarina». A: Ángel SESMA MUÑOZ (ed.). *La Corona de Aragón en el centro de su historia, 1208-1458. La monarquía aragonesa y los reinos de la Corona*. Gobierno de Aragón, Saragossa 2009, p. 393-413; Agustín RUBIO VELA. «Jaume I. La imagen del monarca en la Valencia de los siglos XIV y XV». A: Germà COLÓN DOMÈNECH i Tomàs MARTÍNEZ ROMERO (ed.). *El rei Jaume I. Fets, actes i paraules*. Fundació Germà Colón Domènech i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Castelló de la Plana i Barcelona 2008, p. 129-155.
- [30] Enric GUINOT RODRÍGUEZ. «La creació de les senyories...», *op. cit.*; Antoni FURIÓ I DIEGO. «Senyors i senyories al País Valencià al final de l'edat mitjana». *Revista d'Història Medieval*, núm. 8 (1997), p. 109-151.
- [31] Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, reg. 265, f. 272v-274v (18-X-1299), 275v-277v i 280r (5-XII-1299); reg. 332, f. 73r-v (15-VII-1300) i 269v (18-IX-1301).
- [32] Vicent BAYDAL SALA. *La croada d'Almeria, 1309-1310. La host de Jaume II i el finançament de la campanya*. Editorial Académica Española, Saarbrücken 2012.
- [33] Vicent BAYDAL SALA. *Guerra, relacions de poder i fiscalitat negociada...*, *op. cit.*, cap. 2-5.

- [34] Antoni FURIÓ I DIEGO. «Senyors i senyories al País Valencià...», *op. cit.*; Jaume CASTILLO SAINZ. *Alfons el Vell, duc reial de Gandia (1332-1412)*. CEIC Alfons el Vell, Gandia 2012; Bernardo TOMÁS BOTELLA. *El condado de Dénia en tiempos de Alfonso el Viejo. Rentas y poder señorial*. Publicacions de la Universitat de València, València 2013.
- [35] Mateu RODRIGO LIZONDO. *La Unión de Valencia (1347-1348). Una revuelta ciudadana contra el autoritarismo real*. Tesi doctoral. Universitat de València, València 1987.
- [36] Els *mostassafs* eren els oficials municipals encarregats de vetllar pel bon funcionament dels mercats i d'aplicar les regulacions urbanístiques.
- [37] Sobre la instal·lació de la noblesa a la ciutat de València i l'augment de la seua interacció amb els grups urbans, vegeu: Rafael NARBONA VIZCAÍNO. *Valencia, municipio medieval...*, *op. cit.*; Antoni FURIÓ I DIEGO. «Senyors i senyories al País Valencià...», *op. cit.*; Vicent BAYDAL SALA. *Els orígens de la revolta de la Unió*, *op. cit.*, p. 139-140.
- [38] Sobre tota aquesta conflictivitat, vegeu els nombrosos casos citats a: Mateu RODRIGO LIZONDO. *La Unión de Valencia...*, *op. cit.*; Vicent BAYDAL SALA. *Els fonaments del pactisme valencià. Sistemes fiscals, relacions de poder i identitat col·lectiva en el regne de València (c. 1250-c. 1365)*. Tesi doctoral. Universitat Pompeu Fabra, Barcelona 2011.
- [39] Pedro LÓPEZ ELUM. *Los orígenes de los Furs en Valencia...*, *op. cit.*, p. 110.
- [40] Ibídem, p. 37-67 i 111-112. Sobre el terme de Barcelona i els senyories periurbans, vegeu: Pere ORTÍ GOST. *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona (segles XII-XIV)*. Institució Milà i Fontanals, Barcelona 2000; Pere ORTÍ GOST. «El Consell de Cent durant l'edat mitjana». *Barcelona Quaderns d'Història*, núm. 4 (2001), p. 21-48.
- [41] Rafael NARBONA VIZCAÍNO. *Valencia, municipio medieval...*, *op. cit.*
- [42] Josep TORRÓ ABAD. *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*. Publicacions de la Universitat de València, València 2006, p. 100-102; Agustín RUBIO VELA. «La població de Valencia en la Baja Edad Media». *Hispania*, vol. LV, núm. 190 (1995), p. 495-525; Enrique CRUSELLES GÓMEZ. «La població de la ciudad de Valencia en los siglos XIV y XV». *Revista d'Història Medieval*, núm. 10 (1999), p. 45-84; Vicent BAYDAL SALA. *Els fonaments del pactisme valencià...*, *op. cit.*, p. 739.
- [43] Vicent BAYDAL SALA. *Els fonaments del pactisme valencià...*, *op. cit.*, p. 72 i 739.
- [44] Agustín RUBIO VELA. «Valencia: la conciencia de capitalidad y su expresión retórica en la prosa municipal cuatrocentista». *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, núm. 13 (2000-2002), p. 231-254.
- [45] Mateu RODRIGO LIZONDO. *La Unión de Valencia...*, *op. cit.*
- [46] Vicent BAYDAL SALA. *Guerra, relacions de poder i fiscalitat negociada...*, *op. cit.*, p. 511.
- [47] Vicent BAYDAL SALA. *Els fonaments del pactisme valencià...*, *op. cit.*, p. 682-686.
- [48] Mateu RODRIGO LIZONDO. *La Unión de Valencia...*, *op. cit.*; Rafael NARBONA VIZCAÍNO. *Valencia, municipio medieval...*, *op. cit.*
- [49] Eliseo VIDAL BELTRÁN. *Valencia en la época de Juan I*. Universitat de València, València 1974; Rafael NARBONA VIZCAÍNO. «L'Interregne a València», *op. cit.*; Agustín RUBIO VELA. «Valencia y Morvedre frente a frente. Notas sobre un conflicto bajomedieval». A: *De Murbiter a Morvedre*. Fundació Bancaixa, Sagunt 2006.
- [50] Agustín RUBIO VELA. «El ganado de Valencia y los pastos del reino. El avituallamiento urbano bajomedieval como factor de conflictividad». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, núm. LXXV (1999), p. 651-720; Agustín RUBIO VELA. «El Justicia de Aragón frente a la ciudad de Valencia. Un conflicto entre oligarquías territoriales (1395-1404)». *Aragón en la Edad Media*, núm. 25 (2014), p. 273-322; Vicente GRAULLERA SANZ. «El territorio y la jurisdicción de la ciudad de Valencia. El Tribunal dels Amprius». A: *El món urbà a la Corona d'Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta: XVII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*. Universitat de Barcelona, Barcelona 2003, vol. III, p. 375-386.
- [51] Els urgellistes i els trastamaristes donaven suport a candidats diferents a succeir Martí l'Humà en el tron: els primers al comte català d'Urgell, Jaume d'Aragó, i els segons a l'infant de Castella Ferran de Trastàmara. Rafael NARBONA VIZCAÍNO. «L'Interregne a València», *op. cit.*
- [52] Sobre aquest primer terç del segle XIV, vegeu Vicent BAYDAL SALA. *Guerra, relacions de poder i fiscalitat negociada...*, *op. cit.*, p. 339-614.
- [53] Maria Teresa FERRER I MALLOL. «Les terres meridionals del País Valencià...», *op. cit.*; José Vicente CABEZUELO PLIEGO. «La proyección del tratado de Torrellas. Entre el revisionismo político y la negación mental». *Medievalismo. Boletín de la Sociedad Española de Estudios Medievales*, núm. 20 (2010), p. 203-237; Enric GUINOT RODRÍGUEZ. «Las relaciones entre la Orden de Montesa y la monarquía...», *op. cit.*
- [54] Vegeu un repàs dels fets esdevinguts a partir de les Corts de 1329-1330, amb la bibliografia pertinent, a: Vicent BAYDAL SALA. *Els valencians, des de quan són valencians? Afers, Catarroja i Barcelona 2016*, p. 98-143.
- [55] Mateu RODRIGO LIZONDO. *La Unión de Valencia...*, *op. cit.*; Mateu RODRIGO LIZONDO. «La Unión valenciana y sus protagonistas». *Ligarzas*, núm. 7 (1975), p. 133-166.
- [56] Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ. *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*. Eumo, Vic 1995; José Ángel SESMA MUÑOZ. «Las transformaciones de la fiscalidad real en la Baja Edad Media». A: *El poder real de la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI)*. Gobierno de Aragón, Saragossa 1996, p. 231-291; María Rosa MUÑOZ POMER. *Orígenes de la Generalidad valenciana*. Generalitat Valenciana, València 1987.
- [57] Vicent BAYDAL SALA. *Els fonaments del pactisme valencià...*, *op. cit.*, p. 469-776; Regina PINILLA PÉREZ DE TUNDELA (ed.). *Les Corts Forals Valencianes: poder i representació*. Corts Valencianes, València 1994.

- [58] Ernest BELENGUER I CEBRIÀ. *Vida i regnat de Pere el Cerimoniós (1319-1387)*. Pagès, Lleida 2015; Maria Teresa FERRER I MALLOL (ed.). *Martí l'Humà. El darrer rei de la dinastia de Barcelona (1396-1410). L'Interregne...*, op. cit.
- [59] Josep Maria SANS I TRAVÉ (coord.). *Cort general de Montsó. 1382-1384*. Generalitat de Catalunya, Barcelona 1992, p. 102.
- [60] Rafael NARBONA VIZCAÍNO. «Violencias feudales en la ciudad de Valencia». *Revista d'Història Medieval*, núm. 1 (1990), p. 59-86; Rafael NARBONA VIZCAÍNO. «Els valencians davant del Compromís de Casp». A: Ricard BELLVESER ICARDO (ed.). *Els valencians en el Compromís de Casp i en el Cisma d'Occident*. Institució Alfons el Magnànim, València 2013, p. 121-164; Rafael NARBONA VIZCAÍNO. «L'Interregne a València», op. cit.; Agustín RUBIO VELA. «Urgelistas valencianos: sobre la oposición a Fernando I de Trastámara». *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 33 (2003), p. 191-261; Agustín RUBIO VELA. *El patriciat i la nació...*, op. cit.; Enric GUINOT RODRÍGUEZ. «La societat valenciana en temps de Francesc Eiximenis (1383-1408)». A: Antoni RIERA I MELIS. *Francesc Eiximenis (c. 1330-1409): el context i l'obra d'un gran pensador català medieval*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona 2015, p. 167-186.
- [61] Antoni FERRANDO FRANCÉS. *Consciència idiomàtica i nacional dels València*. Universitat de València, València, 1980; Agustín RUBIO VELA. *El patriciat i la nació...*, op. cit.; Vicent BAYDAL SALA. *Els valencians, des de quan...*, op. cit.

NOTA BIOGRÀFICA

Vicent Baydal és doctor en història medieval per la Universitat Pompeu Fabra i professor d'història del dret a la Universitat Jaume I de Castelló de la Plana. Ha estat investigador a l'Institut Universitari Europeu de Florència i al Corpus Christi College de la Universitat d'Oxford. És especialista en història política, fiscal, militar i de les identitats, ha participat en nombrosos projectes d'investigació i ha publicat cinc llibres i una trentena d'articles acadèmics i capítols de llibre. Ha guanyat diversos premis historiogràfics, com el Ferran Soldevila de Biografia, el de Memòries i Estudis Històrics o el de la Fundació Raimon Noguera en Història Medieval.